

Gravsat i egen jord

– om nogle grave ved danske herregårde

Af Mette Smed, mag. art., kunsthistoriker

Skabelsen af en ny gravform

I Den danske Kirke – eller Geistlige Ret, udgivet 1775, fastslås det: "Imidlertid er det nu om stunder igen tilladt at lade sig begrave andetsteds, end enten i Kirken eller Kirkegaarden, som til den ende bliver indviet, og derfor kaldes Christen Jord: saa at, dersom nogen nu omstunder vilde, som fordem, lade sig begrave paa Marken i en Høi eller saadant Sted for sig selv, blev han ikke alleene anseet som en Hedning og uærlig, men Arvingerne vilde desuden blive straffede og mulcterede".

For adelslægterne, der siden reformationen havde været kirkeejere, var det en selvfølge at vise sin position i kirken i form af epitafier eller ved opførelse af kapeller med store gravmæler. Kisterne opstilledes i kapellerne eller i kældre under kirken. De døde sikredes en stadig plads i menighedens bevidsthed og et nærvær ved de kirkelige handlinger, en beskyttelse i nærheden til Guds hus, som også for mindre velhavende personer, begravet på kirkegårdene, gjorde det ønskværdigt at ligge så tæt på kirken som muligt.

Men i 1805 opløstes det nære bånd mellem kirken og de døde. I en forordning af 22. februar forbydes det at indrette nye gravsteder i kirkerne, kapeller og gravhvælvinger må fortsat benyttes af de familier, som ejer dem, men al direkte forbindelse til kirkens rum skal lukkes, og sarkofager må først indsættes i kirken efter 2 års ophold andetsteds. Samtidig pålægges det større byer at indrette kirkegårde udenfor byen, til afløsning af de gamle bykirkegårde, der dels var blevet for små, dels ofte lå i vejen for byens vækst.

I København havde man allerede i 1760 anlagt Assistens Kirkegård, og også Holmens Kirkegård blev flyttet udenfor voldene. Hermed var forbindelsen mellem kirkens hus og graven brudt.

I slutningen af 1700-tallet nytolker den tidlige romantik

menneskets forhold til naturen, en hellig følelse tolkes i landskabshavens monumenter og templer. Mindesmærker for de døde blev opstillet i naturen, f.eks. lod Ernst Schimmelmann Emiliekilde ved Sølyst udforme som et monument for sin hustru. N. A. Abildgaard tegnede en variation over en klassisk gravstele med en urne, forenet med kilden, som evigt græder tårer over den døde. Emiliekilde udførtes 1780-82 (ill. 1)

Naturen skal forevige mindet om den døde, som færdes her i lykkeligere dage. Men på dette tidspunkt er det stadig mindesmærker, som opsættes i naturen, mens graven fortsat er knyttet til kirken. På Rathlousdal ved Odder havde Joachim Otto Schack-Rathlou, statsminister 1772-1788, anlagt en romantisk have, her lod han opstille 6 (muligvis 7) sten med latinske indskrifter til minde om vigtige begivenheder i hans politiske liv. Stenene udførtes af billedhuggeren Johannes Wiedewelt. Da Schack-Rathlous eneste og højtelskede datter døde i 1778 udførte Wiedewelt en obelisk, som

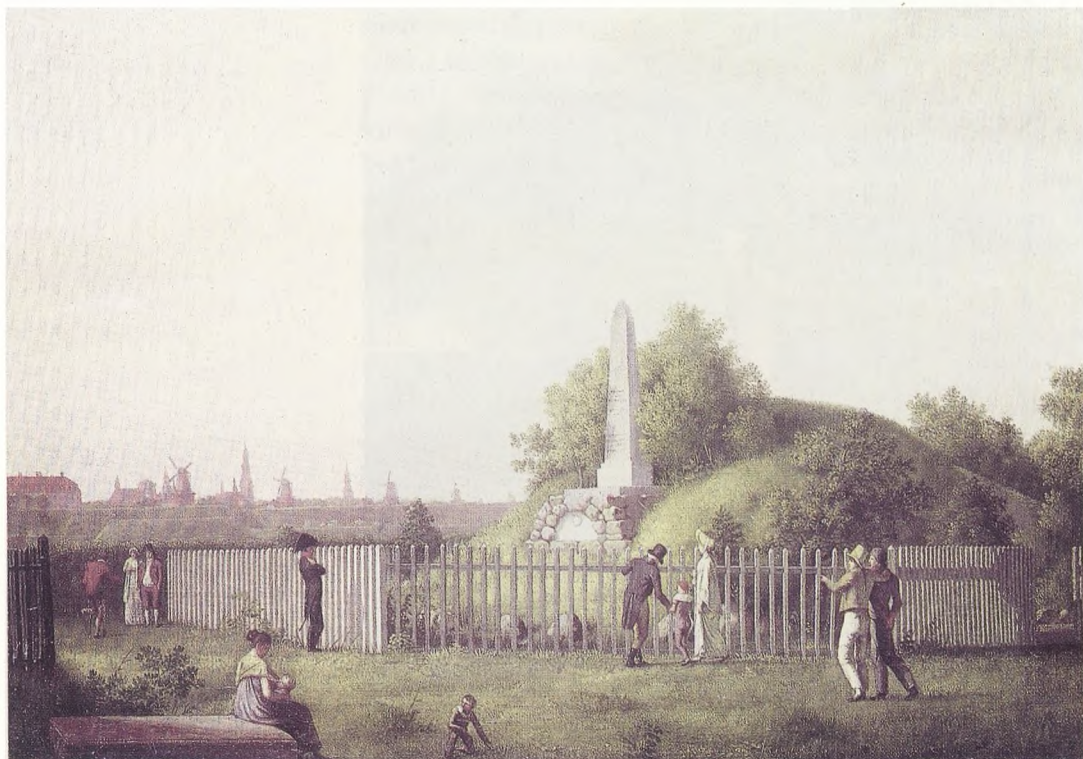
Ill. 1
Jens Juel, 1745-1802: Emiliekilde. (Fyns Kunstmuseum)

1783 blev rejst mellem stenene, i skyggen af en sørgeask og med inskriptionerne "Mig til Glæde her paa Jordan/Denne Have anlagt blev /1773", "Paradis min Deel er vorden/Da mig Døden herfra rev /1778", og nederst "Optimæ filiae/posuere parentes/1713" (Rejst for den bedste datter af forældrene). Haven bliver til en mindelund, mens den døde bliver bisat i kirken, i det gravkapel som Schack-Rathlou samtidig lod opføre ved Gosmer kirke. Wiedewelt udførte tre sarkofager til Schack-Rathlou, hans hustru og datter. Datterens sarkofag med inskriptionen "Jeg veed nin Frelser lever", på forældrenes sarkofager omtales døden som en søvn, og på en tavle på væggen citeres et vers af Kingo, som fremhæver opstandelseshåbet: "Den Tro os dog trøste kan/at vi skal til Liv opstande/ud af Dødens mørke Land." Her er dateringen 1783. I naturen mindes jordelivets glæder og bedrifter, men det er i kirkens rum, legemeerne sover dødens søvn, mens de venter på opstandelsen.¹

Ill. 2

Chr. Wilh. Eckersberg, 1783-1853: Mindesmærker for de faldne i Slaget på Reden 3. april 1801. (Frederiksborg)

De stærke nationale strømninger i slutningen af 1700-tallet skaber stor interesse for oldtidshistorien og dermed også for oldtidsgravene. Med en jættestue som udgangspunkt bliver Julianehøj ved Jægerspris udfor-

met som et æresminde for dronning Juliane Marie, sat af sønnen arveprins Frederik, tegnet af Joh. Wiedewelt 1776. Gravhøjen bliver her til et stramt nyklassicistisk anlæg, cirkulært, med terrasser, omkranset af lindetræer og med en "rå, oldnordisk portal" til den åbne jættestue.

Højen indgår også i gravmonumentet for familien Thygeson på Hatting kirkegård, opstillet 1803. En klassisk udformet sarkofag og obelisk er sat sammen med en græsklædt høj, og også monumentet for de faldne i slaget på Reden 1801, på Holmens kirkegård, udformedes som en sammenstilling af grotte, obelisk og gravhøj, men her med højen som det dominerende element. Naturen inddrages her i form af en plantesymbolik, graven indrammedes af blodbøge, grædepile, hængebirke og dækkedes med efeu, stedsegrønt som håbet (ill. 2). Romantikerens længsel efter at forenes med naturen, at visne som løvet, at synke og svinde bort som solens stråler, forenes her med gravstedet løsgjort fra kirkens nærhed. Monumentet i naturen kan nu blive til gravstedet i naturen.

Private grave udenfor kirkegårdene

Gennem 1800- og 1900-tallet anlægges private gravpladser ved en række herregårde. Den danske kirkeret 1805 fastslår, at alle begravelser skal indvies af sognepræsten, 1861 understreges det, at private grave skal forsynes med forsvarligt hegn og tilbørligt lukke, og i 1891 forordnes det, at private gravpladser "stedse fredes og vedligeholdes", at de skal deklareres på ejendommen og anmeldes til sognepræsten.

I 1976-udgaven af Dansk Kirkeret henvises til begravelsesloven, der giver kirkeministeriet ret til under ganske særlige omstændigheder at tillade anlæggelsen af begravelser udenfor kirkegårdene, idet der herved lovfæstes en gammel praksis, der går tilbage til tiden før Grundloven 1849. Tilladelse kan gives til stiftelser, enkelte familier eller enkelte personer, men kun undtagelsesvis, når særlig stærke grunde taler herfor. Private foreninger eller selskaber, f.eks. et aktieselskab, en politisk forening eller et håndværkerlaug kan ikke få tilladelse til anlæggelse af en privat kirkegård. De private grave er underlagt provstesyn.

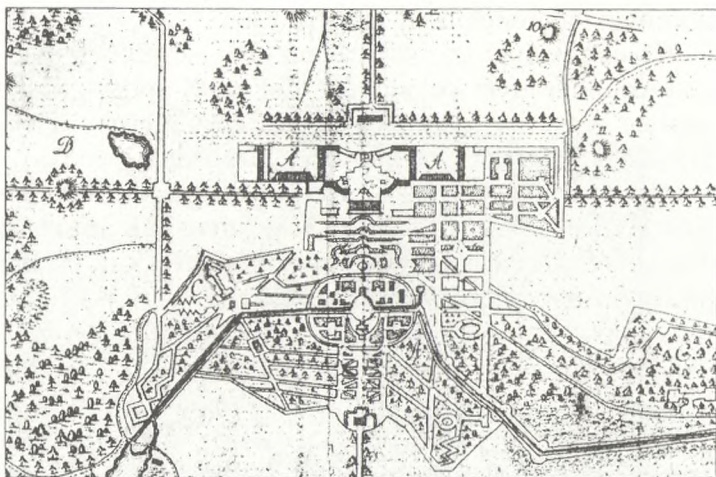
De særlige gravpladser er således hovedsagelig familie-

gravpladser, hvor tilladelse til begravelse er videreført fra tidligere, gravpladser ved stiftelser og fra 1900-tallet bl.a. nogle digtergrave. Forudsætningen er naturligvis en ejendom med et større jordtilliggende og en forvisning om gravens opretholdelse, som især sikres ved besiddelse af len eller stamhuse.

Nogle herregårdsgrave

Den første grav, som anlægges i naturen, synes at være anlagt ved Ledreborg. Slægten Holstein-Ledreborg havde sin gravkapel ved Vor Frue Kirke i København. Da kirken ødelagdes under englændernes bombardement i 1807, var det med forbudet fra 1805 mod begravelser i kirken klart, at der, selv om kirken blev genopført, ikke ville blive nye gravkapper. Christian Erhard Holstein (1778-1853) lod sine forfædre Johan Ludvig Holstein, herregårdens bygherre og første lensgreve, død 1763, og Chr. Fr. Holstein, død 1799, føre til Ledreborg og indsatte deres sarkofager i en oldtidshøj vest for hovedbygningen. Ifølge traditionen havde højen været J. L. Holsteins ynglingsopholdssted om sommeren, og højen indgik som slutpunkt i det aksefaste barokanlægs tværakse, forbundet med hovedbygningen ved alleen, der ender i en trækrans omkring højen (ill. 3). J. L. Holstein havde haft stor interesse for egnens oldtidshistorie, for sagnene om Herthadalen og kongerne i Lejre, og han havde skabt en historisk have ved Ledreborg.

Med gravlæggelsen af ham og hans efterkommere i

Ill. 3
Beliggenhedsplan, tegnet
1751 af Chr. Hammer.

”kæmpehøjen” forenes romantikkens nationalbevidsthed og natursværmeri med ideen om herremanden som høvding, tæt knyttet til sin jord, en tankegang der i stadig stigende grad præger 1800-tallets jordejere.

Også den 3. lensgreve, Chr. E. Holstein indsattes i højen, der var åben frem til o. 1935. Dens funktion minder derved om kapellerne eller krypten i kirkerne, hvor man stadig kunne opleve de dødes hvilested som monument for slægten. Den åbne høj, markeret med træerækker, kunne være inspireret fra Julianehøj, men ved Ledreborg er graven sat i direkte, aksial forbindelse med hovedbygningen og forener de levende og de døde (ill. 4).

På højens top står et stort kors i hvidt marmor, med en i dag ulæselig indskrift på vers, op ad korset hviler selve gravstenen. Korset er dateret 1810 (ill. 5) Senere generationer er begravet dels i højens top, dels ved foden, gravene er markeret med flade sten og små hvide opretstående kors, i alt 27 grave. Gravhøjens forvandling til kristen gravplads er dermed utvetydigt markeret. Højen er omgivet af et stengærde og lukket med en git-

Ill. 4
Familiegraven ved Ledreborg.
Foto: L. Færregaard, 2001.

terport mellem murede piller. Alleens træer, som fortsættes i cirkelrunde buer omkring højen, og markerer den som et helligsted i det åbne landskab omkring den. Ideen om højen som gravplads indgår i en række anlæg i 1800-tallet, bl.a. på Frijsenborg. I 1700-tallet gravlagdes slægten i Hammel kirke, men Frederik Carl Krag-Juel-Vind-Frijs, død 1815, lod et stykke skov i den østlige del af parken afgrænse til en "gravlund". Det efterfølgende slægtled, greve Jens Christian Frijs, opførte her ved sin datters død 1832 en kuplet gravplads, beskyttet af en vældig sørgepil, hvor også han selv, død 1860, og hans hustru, død 1866, blev gravsat.

Da H. C. Andersen opholdt sig på Frijsenborg i sommeren 1863, så han højen, der var åben, så man kunne besøge J. Chr. Frijs kiste. Han skriver i sin dagbog, at når også enken er gravsat i højen, skal den lukkes, "og døren overgroes med roser".² De efterfølgende generationer er dog også begravet her, Chr. Emil Frijs, død 1896, og hans hustru, og Mogens Frijs, død 1923, er nedsat i urne, idet ligbrænding på dette tidspunkt var blevet tilladt i Danmark. 1913 blev gravlundens omgivet med et gitter, udført af A. Høeg-Hansen.

Også ved Gammel Estrup anlagdes en gravplads med højen som motiv (ill. 6). Ved kongelig bevilling 1889 fik

Ill. 5

Kors og gravsten for J. L. Holstein. Dateret 1810.

Foto: L. Færregaard, 2001.

lensgreve Jørgen Scheel lov til at indrette et begravelsessted på et passende og hensigtsmæssigt sted i fredsskoven på den anden side af landevejen, der fører forbi gården. Her opførtes tre gravhøje af cement, overgroet med vedbend, og med to ca. 4 m høje taksbuske placeret foran mellemrummene mellem højene. Friere placeret på grunden er tujaer og rhododendron, vækster der er typiske for det sene 1800-tals havestil, der yndede fremmede træer og eksotiske, gerne storblomstrende buske. Det er en anden beplantning end det tidlige 1800-tals pile, ege og blodbøge men stadig med en symbolik: det stedsegrønne løv som evighedens tegn.

Fra krypten under Auning kirke lod Jørgen Scheel sine forældres sarkofager flytte til den nye gravplads, hvor også han selv og Chresten Scheel, død 1926, samt flere familiemedlemmer er gravsat på kirkegården i Auning. Omsat i moderne materialer er det stadig tanken om højen, her helt uden gravsten eller inskriptioner, lagt skjult i skoven uden forbindelse med hovedbygningen. Med flytningen af forældrene ud af kirken understreges slægtens lange tilknytning til jorden, uden gravskrift og kristne symboler hviler de døde i naturen.

Også gemt i skoven ligger familiegravene ved Gammel Køgegård, "Claras kirkegård" (ill. 7). Hans Carlsen

Ill. 6

Gravhøje ved Gl. Estrup.

Foto: Kulturhistorisk Museum,
Randers, 2000.

(1810-1887) fik 1845 godset ophøjet til stamhus og dermed sikret besiddelsen for slægten. Hans hustru Clara, født Krag-Juel-Vind-Frijs, begravedes som den første på den familiekirkegård, som indviedes 27/10 1853. Hans Carlsens søster Anna Marie var N. F. S. Grundtvigs 2. hustru, hun døde 1854 og begravedes her, mens Grundtvig efter sin død 1872 blev bisat i en gravhælvning. Kirkegården ligger på en bakketop i skoven, omgivet af en mandshøj mur, lukket med en gitterport. I hovedaksen fra porten er nedgangen til Grundtvigs grav, der ændrer karakter fra høj til grotte, men stadig viser tilbage til de oldnordiske kæmpers gravskik. Åndekæmpen Grundtvig fremhæves fremfor de andre på kirkegården, hvis begravelse er markeret med gravsten. De store træer er her holdt uden for selve gravpladsen, men en række træer følger murens cirkelrunde form. Omkring den lukker skoven sig.

Ved Mattrup, Århus amt, anlagdes en gravplads 1853, også her forenende lunden og højen idet den er lagt på en naturlig bakke vest for gården. Medlemmer af familien Westenholz er begravet her.

Moesgård ved Århus købtes 1844 af Thorkild Christian Dahl. Med kgl. bevilling af 13. september 1870 anlagde

III. 7

Claras Kirkegård med N. F. S. Grundtvigs grav.

Foto: Mette Smed, 2001.

han en familiegravplads i haven, som også blev til en mindepark for slægten. Fra den nedlagte Søndre kirkegård i Århus overførtes hertil 4 gravsten for familiedømlemmer, ligesom en ældre obelisk, muligvis også fra kirkegården, opstilledes, på dens sider er navnene på 12 personer med tilknytning til slægten Dahl indhugget. Dette er gravminder, ikke grave.

Men kirkegården rummer også grave. Den er cirkelformet, som Ledreborgs og Gammel Køgegårds gravpladser, men her lagt på fladt terræn, omgivet af et lavt gærde af kampesten, lukket med en låge. Indenfor gærdet er gravstederne markeret som individuelle rektangler med særlig bevoksning og gravsten, der spejler udviklingen i typer fra den tidligste begravelse, ejerens bror C. B. A. Dahl 1870, til den nyeste 1994. Thorkild Chr. Dahl døde 1872 og er begravet her.

Gravpladsen på Moesgård er ikke gemt i skoven men anlagt næsten i hovedbygningens og havens midterakse. Især før træerne blev så store, som de er i dag, har der her været en visuel forbindelse mellem de levende i hovedbygningen og de døde i gravlunden.

Andre herregårdsgravpladser er anlagt som kapeller eller egentlige mausolæer, bl.a. ved Rathlousdal, hvor Viggo von Holstein Rathlou og hans hustru indrettede en hvælvet familiegravelse, muret ind i skrænten i Lystskoven 1857.

Også langt op i 1900-tallet iscenesættes døden pompøst. Ved Løveholm, som grosserer Valdemar Uttendal købte 1929, lod han opføre et 8-kantet mausolæum (ill. 8), i et cirkulært anlæg med græs, grusgange og to graner ved indgangen, hvor en inskriptionsplade er anbragt. Et jerngitter med en egetræsport lukker anlægget, der er anbragt synligt i udkanten af parken. Her hensattes Valdemar Uttendals kiste 18/6 1954.

Nogle kirkegårde ved stiftelser

Flere danske herregårde blev i 1700-tallet indrettet som adelige frøkenklostre. Her skulle gårdene stadig drives som landbrug, hvis indtjening skulle sikre udkommet og et værdigt opholdssted for ugifte døtre fra de højeste rangklasser. Her indrettedes også kirkegårde, ved Vemmetofte også for landsbyens befolkning men ved Vallø og Støvringgård forbeholdt beboerne og evt. ansatte, d.v.s. med en funktion som private kirkegårde.

Kirkegården ved Støvringgård ved Randers er anlagt et stykke nord for gården, i udkanten af Støvring Skov (ill. 9). Den er angivet på et kort fra 1806³ og altså indrettet straks efter forbudet mod begravelser i kirkerne. Hidtil var klosterfrøknerne blevet hensat i en gravkælder under koret i Støvring kirke, i den tidligere ejerslægt Kaas' gamle begravelse.

Kirkegården er rektangulær, omgivet af et lavt stengærde lukket med en låge. Der var tidligere et kapel på kirkegården. Indrammet af buske og træer dækkes gravpladsen af et sammenhængende græstæppe, hvori gravstenene er placeret opretstående. Ved registreringen, foretaget af Randers Kulturhistoriske Museum

Ill. 8

Mausolæet ved Løvenholm.

Foto: Kulturhistorisk Museum,
Randers, 2000.

2000, var her 92 gravsten samt en mindestøtte, placeret på lige, men ikke helt regelmæssige rækker. Alle stene vender samme vej, med inskriptionerne mod øst. Det har ikke kunnet oplyses, om denne indretning er oprindelig, den minder ved sin understregning af et fællesskab i døden om kirkegården i Christiansfeldt. Orienteringen mod øst ses også på andre kirkegårde, men den sammenhængende græsflade virker nyere, som det kan ses af kirkegårdsindretningen på Vallø.

På Vallø, ved Køge, oprettedes et adeligt frøkenkloster 1737. Her indviedes en kirkegård 11/8 1763, men stiftsdamerne bisattes indtil 1802 i Valløby kirke. Kirkegården har formentlig været brugt til begravelse af ansatte ved godset, mens det for de adelige familier ikke har været fornemt nok at begraves her, borte fra Guds hus. Efter forbudet mod kirkebegravelser blev kirkegården udvidet 1807, hvorefter nogle af stiftsdamerne begravedes her, mens andre førtes til deres slægtsbegravelser andre andre steder. Den sidste abbedisse, prinsesse Sophie Magdalene, død 1810, begravedes her og har en tidstypisk knækket søjle som gravmonument. 1827 udvidedes kirkegården igen, og den stadig stående ca. 2 m høje kalkstensmur blev opført, lukket med en jerngitterlåge. Et kapel opførtes 1877 (ill. 10).

Ved en renovering 1991-92 fjernedes træer samt hækken mellem gravene, og kirkegården indrettedes istedet som en gravlund, med et sammenhængende, altdækkende græstæppe. Nye træer er bevaret langs tværmurene, bl.a. nogle af de karakteristiske sørgetræer, en hængepil og en røn med hængende krone. Hermed følges nye ideer i kirkegårdsindretning, som ophævelsen af de individuelt hegnede grave, samtidig med at forbindelsen til herregårdsparkens træk fra både barok og romantik bevares.⁴

Både ved Støvringgård og Vallø bruges kirkegården stadig ved begravelse af beboere og ansatte.

Nogle grave fra 1900-tallet

De hidtil omtalte gravpladser blev anlagt med henblik på gravlæggelser gennem længere tid, for flere generationer i en adelsslægt eller for institutioner med funktion gennem århundreder.

I 1900-tallet gives der enkelte tilladelser til nye, private begravelse, men nu for enkeltpersoner, d.v.s. at de

mere får karakter af mindesmærker end af kirkegård. En gravplads ved Jenle rummer urnerne af Jeppe Aakjær og hans hustru, lagt under en stor flad sten, lidt ophøjet over det omgivende terræn men uden indhegning. Graven er placeret i skovens udkant, med udsigt over en dal med Jenles hovedbygning, så der er visuel kontakt mellem graven og den gård, som Jeppe Aakjær havde ladet opføre. Det er her ikke slægten men enkeltmennesket, digteren, der æres, og på gravstenen, tegnet af A- Lønborg Jensen, er det ikke den kristne tro men det individuelle livsløb, der fremhæves: "Her standsed de glade Klange./Her sattes mit Livsens Maal./Det er Asken af usungne Sange,/der hviler i denne Skaal."

Karen Blixen blev begravet på Rungstedlund under en ganske enkel, stor flad sten, ved foden af Ewalds høj, både henvisende til højlægning og til slægtsskabet mellem digtere fra forskellige tidsaldre.

Mausolæet ved Løvenholm, omtalt ovenfor, er ligeledes kun beregnet til én person.

Med gravstedet for Ole Olsen, Nordisk Films grundlægger, sluttet ringen, igen forenes som i 1800-tallets begyndelse grav og en ægte oldtidshøj.

Ole Olsen fortæller i sin selvbiografi "Filmens Eventyr og mit eget" fra 1940, hvordan hans hustrus urne uden

Ill. 9

Kirkegården ved Støvringgaard.

Foto: Kulturhistorisk Museum, Randers, 2000.

varsel var blevet fjernet fra urnekirkegården på Bispebjerg, p.gr.a. en glemte indbetaling. For at sikre sig mod gentagelse lod han en kæmpehøj, der lå på den gård ved Sejrbøgtten, som han havde købt, omdanne til gravplads, ved at bygge en ny høj indeni den gamle og forsyne den med et ydre lag af beton. En tung bronze-dør lukker for højen og et gitter opsattes udenom. Han skriver: "Samtidig fik jeg den Tanke, at naar der endelig skulde bygges en Gravhøj i vore Dage, skulde den, ligesom de gamle Gravhøje, fortælle kommende Slægter om det Liv, vi lever i vor Tidsalder, altsaa ikke blot om de Personer, der hviler i den, men om hele vor Slægt." Kunstneren Arne Meyer udsmykkede den med mosaikker af trafik til lands og i luften, af filmen og atomforskningen. Gravhøjen skal lukkes helt til efter ca. 75 år og først åbnes igen tidligst efter nogle hundrede år. En indskrift i højen siger bl.a.: "Ole Olsen gav sig og sin Hustru denne Grav i en Kæmpehøj fra Oldtiden og lukkede sin Tid ind i al Tid, der svandt."⁵ Graven bliver et tidsmonument, ikke et slægtsmausolæum. Selv om ægteparret havde 5 børn og mange børnebørn, er der hverken omtale af dem eller afsat plads til flere begravelser i højen. Den private gravs udvikling gennem 1800- og 1900-tal-

Ill. 10
Vallø Stifts Kirkegård.
Foto: Mette Smed, 2001.

let følger den politiske og økonomiske struktur: Adels-slægterne som jordbesiddere, ved len og stamhuse fast knyttede til ejendommene, i 2. halvdel af 1800-tallet både økonomisk og politisk landets styrende klasse, kan lade sig gravlægge i høje eller gravlunde, som en ny tids høvdinge, i vished om deres slægts fortsatte omsorg for gravene. 1900-tallets lensafløsning, en ændret samfundsstruktur, den større bevægelighed både socialt og fysisk flytter vægten fra slægten til individet, fra graven som en bekræftelse af den kristne tros opstandelsehåb til graven som det endelige hvilested eller et tidsdokument.

For informationer, fotos og oplysninger om gravregistreringer takkes John Munro, Ledreborg, Leif Færregaard, leder af Lejre Lokalhistoriske Arkiv og Hanne Sørensen, Kulturhistorisk Museum, Randers.

Noter

- 1 E. Haugsted: J. O. Schack-Rathlou, i Aarb. udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift, XLII, 1949, s. 122-130.
- 2 A. Gammelgaard: Grever og Godtfolk. Fra Hammel-Kanten 1815-1875, 1985, s. 119.
- 3 C. Paulsen: Smaatræk af Støvringgaard Skovens Historie. i Hist. Aarb. f. Randers Amt, 1959, s. 54
- 4 Oplysningerne er fra en planche på Vallø Stifts kirkegård, set sommeren 2001.
- 5 Ole Olsen: Filmens Eventyr og mit eget. 1940, s. 218-220.

Udover ovennævnte værker er oplysninger hentet fra diverse opslagsværker: Danske Herregaarde ved 1920, Trap: Danmark, Danmarks kirker, Dansk biografisk Leksikon.